

Origen

personajul – exegetul – omul duhovnicesc – teologul

Ediția a II-a

Traducere
Cristian Pop

Prefață
diac. Ioan I. Ica jr

DÆISIS
Sibiu · 2014

Respect pentru oameni și cărți

Premiu Ion Irineu în cadrul competiției de cunoaștere a scrierilor religioase din licee și licee teologice	314
Parlamentul României în cadrul competiției de cunoaștere a scrierilor religioase din licee și licee teologice	322
Origen și filozofia sa încercări de a reconcilia credința și raționalitatea	331
Origen și apărarea iudeilor a Iisusului în scrierile sale	341
Procesarea sufletelor	343
Origen și omul în perspectiva scrierii	347
Origen – contemporanul nostru (diac. Ioan I. Ică jr.)	5
*	
Cuvânt-înainte: <i>In signum cui contradicetur</i>	
(Henri Crouzel S.J.)	39
Notă bibliografică	43
I. PERSONAJUL	
1. VIAȚA LUI ORIGEN	51
Epoca lui Origen	54
Origen la Alexandria	56
Marea încercare	76
Origen la Cezareea	85
Mărturia supremă și moartea	100
2. OPERELE LUI ORIGEN	105
Opera în ansamblul ei	105
Ce ne-a mai rămas	111
3. OMUL ȘI SCRITORUL	123
Omul	123
Scriitorul	128
II. EXEGETUL	
4. INTERPRETAREA SCRIPTURII	137
Exegeza literală	138

Bazele scripturistice ale exegezei spirituale	142
Justificarea teologică a exegezei spirituale	148
Exegeza spirituală este spirituală în sensul cel mai exact al termenului	154
Multiplicitatea sensurilor și încercări de clasificare .	161
Semnificația istorică și actuală a exegezei spirituale	167

III. OMUL DUHOVNICESC

5. ANTROPOLOGIA SPIRITALĂ	173
Antropologia trihotomică	173
Participarea omului la chipul lui Dumnezeu	181
6. TEORIA CUNOAȘTERII	191
Subiectul cunoașterii	192
Obiectul cunoașterii	194
Punctul de plecare al cunoașterii	199
Calea cunoașterii	210
Actul cunoașterii	215
Origen mistic	219
7. TEMELE MISTICE	223
Teme nupțiale	224
Simboluri ale harului	230
Urcușul duhovnicesc și efectele sale	236
8. PROBLEME DE ASCEZĂ ȘI MORALĂ	243
Martiriul	244
Feciorie și căsătorie: prolegomene	246
Fecioria	252
Căsătoria	257

IV. TEOLOGUL

9. CARACTERISTICI ALE TEOLOGIEI LUI ORIGEN	267
Erezii și erori împotriva cărora polemizează Origen	268
Origen și filozofia	271
O teologie în căutare	282
Cauzele neînțelegерilor dintre Origen și posteritate	290

10. TREIME ȘI ÎNTRUPARE	307
Responabilitatea lui Dumnezeu și Tată cărti	308
Fiul lui Dumnezeu în dumnezeirea Sa	314
Fiul lui Dumnezeu în umanitatea Sa	322
Duhul Sfânt	331
11. BISERICA PREEXISTENȚEI ȘI A CĂDERII	341
Preexistența sufletelor	342
Greșeala originară din preexistență	347
12. BISERICA TIMPULUI PREZENT	363
Ierarhia bisericească	366
Botezul	369
Euharistia	373
Pocăința	378
13. BISERICA VIITORULUI	385
Moarte și nemurire	386
Între moarte și înviere	393
Învierea oamenilor	404
Apocatastaza	418
Epilog	431

Editura și Librăria DEISIS

str. Timotei Popovici, nr. 21, 550164 Satu

tel./fax 0269-214272

www.edituradelsis.ro

Difuzare: SC SUPERGRAPH SRL

str. Ion Minulescu, nr. 36

031216 București, sector 3

tel. 021-3206119, fax 021-3191084

Tigărul executat la ARTPRINT

str. Mitropolit Dosoftei, nr. 14, sector 3, București

tel. 021-3361633; fax 021-3376143

e-mail: office@artprint.ro

www.artprint.ro

Bu si se nescrivă în luna următoare întrucât pe măsură de
înțelegere și însemnările minore și datele sunt o săptămână
înaintea lor și nu întâi în luna următoare. Întrucât monografie
nu este ceva ce poate fi scris într-o lună, ceea ce este posibil
lucrând cu un număr de cinci luni și următorul săptămână se
bazează pe luna următoare. Cu toate acestea, răspunsurile sunt
de obicei la întrebările din luna următoare și astfel luna următoare
este de obicei să fie în luna următoare și astfel luna următoare

Publicat în 1985, cu ocazia împlinirii a șaptesprezece
veacuri de la nașterea marelui didascal alexandrin, volumul
despre *Origen* al lui Henri Crouzel¹ este o admirabilă sin-

¹ Henri Crouzel s.j. (1918–2003) a fost vreme de decenii profesor la Institutul Catolic din Toulouse și la Universitatea Pontificală Gregoriana din Roma. A fost și director la *Bulletin de Littérature Ecclésiastique* (Toulouse) și colaborator al colecției „Sources Chrétienennes” (Lyon/Paris), unde a editat *Cuvântul de mulțumire* al lui Grigorie Taumaturgul (SC 148, 1969) și, împreună cu M. Simonetti, *Tratatul despre Principii* (SC 252–253, 268–269, 312, 1978, 1980, 1984). Probabil cel mai bun cunoșcător actual al operei lui Origen, a publicat despre dascălul alexandrin zeci de studii (lista lor completă e în volumul omagial: *Recherche et Tradition. Mélanges patristiques à Henri Crouzel, s.j.*, ed. A. Dupleix, Paris, 1992), precum și următoarele monografii:

- *Théologie de l'image de Dieu chez Origène*, Paris, 1956;
- *Origène et la connaissance mystique*, Paris/Bruges, 1961;
- *Origène et la philosophie*, Paris, 1962;
- *Virginité et mariage selon Origène*, Paris/Bruges, 1963;
- *L'Église primitive face au divorce*, Paris, 1972;
- *Bibliographie critique d'Origène*, Steen Brugge, 1971; *Supplément I*, 1982;
- *Une controverse sur l'Origène à la Renaissance. Jean Pic de la Mirandole et Pierre Garcia*, Paris, 1977;
- *Mariage et divorce, célibat et caractère sacerdotaux dans l'Église ancienne. Études diverses*, Torino, 1982;
- *Origène*, Paris, 1985 (tradusă mai jos);
- *Origène et Plotin. Comparaisons doctrinales*, Paris, 1991;
- *Les fins dernières selon Origène* (culegere de articole), Aldershot, f.a.

teză a unui efort tenace de o viață întreagă închinată studiului aprofundat al uriașei opere a „bărbatului de oțel” al literaturii creștine vechi. Cititorul actual interesat are astfel la dispoziție o remarcabilă vizuire de ansamblu, elaborată cu rigoare și competență desăvârșită, dar și cu admiratie lucidă, asupra vieții și operei, asupra destinului postum și a principalelor teme ale gândirii lui Origen, adevărul părinte al teologiei creștine și unul dintre giganții gândirii creștine din toate timpurile. Uimitoare de diversificată și complexă elaborată pe parcursul a câtorva generații și care nu dă semne de epuizare, veritabila explozie a edițiilor și studiilor origeniene e unul din cele mai impresionante spectacole oferite de lumea intelectuală contemporană.

Interesul principal al monografiei de ansamblu a lui Henri Crouzel² rezidă în primul rând în obiectivitatea imaginii vieții, operei și gândirii lui Origen pe care ne-o restituie. Acest lucru a fost făcut cu puțință de cercetările unei adevărate armate de savanți – filologi, teologi, istorici – desfășurate pe multiple planuri și cu cele mai diverse metode. Toate acestea ne permit în sfârșit, la aproape opt-sprezece secole de la moartea ca mărturisitor³ a marelui alexandrin, accesul la întreaga sa operă salvată de vitregiile unui destin postum simptomatic, precum și degajarea „sine ira et studio” a liniilor de forță ale unei gândiri creștine de uimitoare vastitate și de unică putere de creație și sinteză

² Prin abordarea ei teologică și spirituală, cartea părintelui Crouzel despre Origen se distinge de prezentarea critică, strict istorică și filologică, realizată de regretatul profesor PIERRE NAUTIN (1914–1997) în foarte tehnică (și, ca atare, indispensabilă pentru specialiști) investigație *Origène: sa vie et son œuvre*, Paris, 1977, din care lipsesc însă tocmai capitolele despre doctrină. Despre P. Nautin, a se vedea dosarul memorial realizat de C. Bădiliță și cuprinzând evocări de M. Alexandre, G. Dorival și A. Le Boulluec, în *Altarul Banatului* 8 (1997), nr. 10–12, p. 118–127.

³ „Origen și-a ratat moartea. Dacă și-ar fi dat duhul în temniță, titlul de martir i-ar fi protejat memoria de atacuri”, scria P. NAUTIN (*apud* G. DORIVAL, *op. cit. supra* n. 2, p. 122).

teologică, filozofică și mistică. Vechile clișee create de îngustimea oamenilor Bisericii – pe care Origen o slujise cu un devotament mistic și martiric rar întâlnit –, sedimentate de-a lungul timpului, au fost demontate, și, după milenii de incomprehensiune, calomnie și condamnare, știința ne restituie atât contururile complexe ale unei opere titanice, dar, mai ales, reface în lumina ei profilul unei uimitoare epoci din istoria creștinismului. Iar cititorul modern și creștinul actual aflat în la începutul celui de-al treilea mileniu al istoriei creștinismului își poate pune legitim întrebarea: de unde această evidentă atracție și recrudescență a studiilor în egală măsură pentru Origen, dar și pentru societatea greco-romană și creștinismul primelor secole? Ce lecție ascunsă putem citi în această neistovită fascinație pe care o exercită un gânditor creștin și o lume dispărută de peste șaisprezece secole asupra contemporanilor noștri? Ce face aşadar ca, folosind o sintagmă celebră, Origen să fie perceput încă – dincolo de un interes pur istoric și documentar – drept „contemporanul nostru”, în ciuda enormei distanțe în timp și a multiplelor transformări sociale și intelectuale ce despart lumea lui, cea a sfârșitului Antichității, de lumea noastră, cea a sfârșitului modernității sau, mai degrabă, a unei modernități crepusculare?

Reflecțiile următoare nu-și propun să dea un răspuns exact și elaborat la aceste întrebări, cât mai degrabă să sugereze, pe marginea unor investigații din ultimii ani nerecențate de autorii bulentinelor de cercetare din finalul acestui volum, câteva elemente care permit un eventual răspuns.

Ar trebui mai întâi amintit faptul că, din unghiul unei abordări pur teoretice, savanții din prima jumătate a acestui secol au interpretat în moduri extrem de diferite gândirea lui Origen. La o analiză mai atentă, toate aceste moduri reflectă în mare măsură parti-pris-urile confesionale sau intelectuale ale respectivilor savanți: tensiunea dintre creștinism și elenism, dintre Revelație și filozofie, teologie și cultură, mistică și filologie oglindind, în esență, soluțiile diferite date de catolicism și, respectiv, protestantism în

8 teologie problemei-cheie a evaluării raportului dintre natura umană și harul divin: continuitate și transfigurare în catolicism (și ortodoxie), discontinuitate și antagonism în protestantism. Dacă protestanții A. von Harnack, H. Koch, sau savanții din tradiția academică protestantă, ca, de exemplu, H. Jonas, au văzut în gândirea lui Origen un sistem neoplatonic deghizat în exegeză biblică sau un conflict între credința apostolică și sistemul filozofic, cum face, de exemplu, G. Prestige, în schimb romano-catolicii, mai ales odată cu Henri de Lubac, au evaluat în general pozitiv sinteza origeniană, au subliniat ancorarea ei profund eccluzială, au reabilitat exegeza alegorică în dimensiunile ei eccluzial-mistagogice și autenticitatea creștină a misticii das-călului alexandrin. Desigur, între exegeți există diferențe de nuanțe în interpretare și așa se face că, de exemplu, dacă un Jean Daniélou evidenția incoerența între exegeza biblică și sistemul cosmologic, în schimb Henri Crouzel pune în centru cunoașterea mistică, iar Marguerite Harl surprinde o evoluție de la accentul mai apăsat pus pe sistematizare al Tânărului Origen spre preocupări mai intens spirituale la maturitate și bătrânețe etc.

Cu titlu de exemplu, m-aș opri aici asupra câtorva interpretări de ansamblu date gândirii origeniene de trei savanți nespecialiști, dar influenți teologi și filozofi din secolul nostru. Sunt trei lecturi instructive pentru că sugerează câteva direcții eventuale de receptare a operei lui Origen în teologia și filozofia contemporană.

La sfârșitul anilor '30 și începutul anilor '40, un Tânăr absolvent al facultății de teologie iezuită Lyon-Fourvière — unde îl avusese profesor pe Henri de Lubac și coleg pe Jean Daniélou, ambii promotori de seamă ai studiilor origeniene și ai unei veritabile reabilitări și reîmbisericiri a lui Origen (*vir ecclesiasticus*) în teologia romano-catolică a secolului XX (reacționând împotriva reducției sale la o filozofie sau gnoză neeccluzială de către savanții protestanți) —, pe numele său Hans Urs von Balthasar, plănuia și realiza în parte o trilogie patristică franceză închinată

unei lecturi moderne a operelor a trei mari Părinți reprezentativi ai Răsăritului creștin: Origen, Grigorie al Nyssei și Maxim Mărturisitorul. (Trilogia patristică trebuia să fie un pandant la triologia culturală anteroară intitulată *Apo-kalypse der deutschen Seele*, și dedicată sentimentului eschatologic în literatura și filozofia germană modernă și contemporană.) Monografiile filozofico-teologice închinatе lui Maxim și lui Grigorie al Nyssei au fost definitivе și publicate în anii războiului⁴. Cartea despre Origen n-a mai apucat să fie finalizată. Pe baza documentației laborioase întreprinse în vederea ei, teologul elvețian a publicat însă în anii '30 un lung studiu dedicat analizei noțiunii de „mister” la Origen⁵, precum și o antologie de 1034 de texte selectate din uriașul corpus al scriierilor origeniene (mai ales din omilii, lăsând afară *Tratatul despre Principii*) precedate de o amplă „introducere”⁶.

Introducerea se deschide cu un inspirat prolog scris cu patos și lirism, care merită reprodus în întregime:

„A supraestima pe Origen și semnificația lui pentru istoria gândirii creștine nu mai este posibil. Cu oricine s-a preocupat mai mult timp de cercetarea Părinților lucrurile se petrec ca și cu un alpinist: încetul cu încetul și în mod constant piscurile care până nu de mult păreau încă amenințătoare rămân în urmă, iar în îndărățul lor răsare imperial însăși inima dominantă a masivului până atunci ascunsă. Nici unul dintre marile nume ale gândirii creștine de la Capadocienii, la Augustin, până la Dionisie,

⁴ Kosmische Liturgie. Maximus der Bekenner: Höhe und Krise des griechischen Weltbilds, Freiburg i. Br., 1941, ed. a II-a revizuită, Einsiedeln, 1961; Présence et Pensée. Essai sur la philosophie religieuse de Grégoire de Nysse, Paris, 1942.

⁵ H. URS VON BALTHASAR, „Le Mysterion d'Origène”, *Recherches de science religieuse* 26 (1936), p. 513–562, și 27 (1937), p. 38–64; republicate în volumul *Parole et Mystère chez Origène*, Paris, 1957.

⁶ H. URS VON BALTHASAR, *Origenes — Geist und Feuer. Ein Aufbau aus seinen Schriften*, Salzburg, 1939; ed. II, 1952; „Einführung”, p. 11–41.

Maxim, Scottus Eriugena și Eckhart nu s-a putut susține forței de atracție aproape magice a «bărbatului de oțel», cum a fost supranumit. Unii dintre ei i-au căzut pradă cu desăvârșire: dacă i se ia, de pildă, lui Eusebiu strălucirea origeniană, nu mai rămâne din el decât un teolog semiarian dubios și un istoric harnic. Ieronim îl transcrie pur și simplu când comentează Scriptura, chiar și după ce a rupt extrem de dur și furios lanțurile și legăturile care-l țineau înlănțuit de dascălul său. Vasile cel Mare și Grigorie din Nazianz antologhează plini de admirație entuziaștă pasajele cele mai seducătoare din vastele opere ale celui la care se întorc toată viața lor, atunci când luptele zilei le acordă momente de răgaz; Grigorie al Nyssei i-a căzut pradă încă și mai adânc. Scrierile Capadocienilor l-au transmis apoi aproape intact lui Ambrozie, care însă îl cunoaște și transcrie la prima mână: unele din lecturile spirituale extrase în Breviar din opera milanezului (ca și din cea a lui Ieronim și Beda) sunt de fapt texte din Origen abia modificate. Astfel, moștenirea origeniană devenită deja anonimă, bun comun al Bisericii, se revarsă în același timp din mai multe direcții peste Augustin și pătrunde în Evul Mediu occidental. În Răsărit, adirația față de Origen ridică mereu val după val: tot mai larg ca torrent, origenismul devine însă tot mai plat și superficial: el trece în mâinile unor obscure comunități monahale care apără bățos și fără fler «litera» maestrului, literă împotriva căreia Origen ducea o luptă pe viață și pe moarte. Si pe cât spiritul maestrului se evapora și în urmă rămânea doar precipitatul searbăd al «sistemului», cu atât mai strâmb stătea el acum înaintea tribunalului învățăturii bisericești. Ambiguitatea, suspiciunea aruncate încă de mult timp în Occident asupra numelui lui Origen de penibila ceartă dintre Ieronim și Rufin aveau să-i atingă în Răsărit numele mult mai târziu, dar mai profund: după condamnările împăratului Iustinian puterea origenismului oficial e în principiu zdrobită.

Dar la ce ajuta faptul de a face cu desăvârșire inofensiv acest «sistem» pe jumătate uscat alcătuit din teze, la ce folosea faptul de a denunța preexistența sufletelor, întruparea Logosului în îngeri, însuflețirea corpurilor cerești, sfericitatea trupurilor inviate (pe care Origen nu-a susținut-o niciodată) și, în fine, desființarea definitivă a iadului, dacă din aceste sărmane resturi dintr-un întreg genial — am fi ispitiți să le comparăm cu resturile epavei unui avion prăbușit — spiritul, elanul ar fi dispărut de mult? Dar acum s-a întâmplat în public ceea ce până atunci se petrecuse multă vreme doar pe nesimțite: întrucât vasul se spârsese în mii de cioburi, iar numele maestrului fusese lapidat și îngropat, mireasma mirului s-a revârsat și «a umplut toată casa». Nu există în Biserică nici un gânditor care să fi rămas atât de nevăzut-omniprezent în ea ca Origen. El însuși nu-a scris aproape nimic, a vorbit numai zi și noapte, neobosit în fața unor tahigrafi care se schimbau mereu. Astfel, operele sale — cele 6000 de cărți de care amintește Epifanie sunt desigur legendare, dar Eusebiu și Ieronim cunoșteau circa 2000 — nu sunt nimic altceva decât sala de rezonanță a unei voci, a unei voci care răzbate mereu înainte, fără pareze și fără oboseală, ba chiar fără vreun țel anume, aproape ca posedată de nebunie, și totuși cu o reținere spirituală rece, inabordabilă, nemaiîntâlnită. Nu este vocea unui retor (patristica are retori destui, ca diferență să iasă numaidecât în ochi), ba chiar această voce nu vrea nici măcar să convingă; nu este nici vocea entuziastă a unui poet (deși imaginile și analogiile se ridică în zbor din toate părțile), pentru așa ceva ea este mult prea sticloasă, uscată și lipsită de ornamente până la săracie. De aceea, nu este nici vocea unui magician: nimic din splendoarea barocă fermecătoare și semiobscură a Areopagitului, nimic din geometria magică a cuvântului Nazianzanului. Totul e spus aici fără intenție, fără forțare și cu o modestie tot mai năucitoare, cu mici formule de scuze atunci când «îndrăznește un lucru cutezător» sau

atunci când lasă cu un zâmbet totul pe seama ascultătorului. Niciodată din patosul augustinian, care rupe fără să întrebe porțile inimilor și e obișnuit să le vadă descooperite ca un medic și să le pună în fața lui Dumnezeu. Dar nu mai puțin departe suntem și de echilibrul înțelept, umanist în sensul cel mai bun al cuvântului, al păstorului Vasile, născut pentru a conduce și căruia măsura îi devine o a doua natură. Vocea Alexandrinului se asemănă aceluia vînt fierbinte și fără ploi al pustiului care suflă din când în când asupra deltei Nilului cu un patos cu totul neromantic: un suflu de foc pur. Două nume doar se oferă unei comparații: Heraclit și Nietzsche. Fiindcă și aici opera exterioară e cenușă și contradicție, și e valabilă numai prin sufletul de foc care constrânge spre unitate materia disparată, și cu un uriaș consum de materie inflamabilă face să se reverse pe pământ o lavă incandescentă. Numai că patosul celor doi se datorează misterului dionisiac al lumii; aici însă flacăra se înalță și se întinde spre taina Logosului mai presus de lume, care umple pământul numai pentru a-l cufunda, a-l părjoli în focul său și a-l preface în spirit. Până și în forma sa, gândirea origeniană e realizarea unicului ei obiect: a Dumnezeului Care nu e nimic altceva decât glas, rostire, cuvânt, dar un glas care lovește în inimi ca o sabie de foc, o rostire care șoptește peste întreaga lume cu delicatețe suprapământească o taină a iubirii, un cuvânt care e scânteierea și strălucirea răsfrântă a frumuseții ascunse a Tatălui. Iar vocea lui Origen s-a integrat în anonimitatea acestui Cuvânt, și în această formă a dobândit el acea omniprezență în gândirea creștină de care vorbeam”⁷.

Textele origeniene antologate de von Balthasar sunt grupate după o schemă trinitară (I. Sufletul, II. Logosul, III. Duhul, IV. Dumnezeu), schemă în care teologul elvețian identifică „forma interioară implicită a imaginii despre

⁷ Ibid., p. 11–14.

lume” a lui Origen. În complexa textură a operei origeniene, von Balthasar distinge trei straturi de texte care au servit drept bază exegezelor contradictorii date acesteia. Mergând dinspre suprafață în profunzime, aceste trei straturi sunt reprezentate de: 1. textele „heterodoxe” influențate de miturile platonice și gnostice ale preexistenței, căderii și urcușului sufletelor etc. (aceste texte aveau să fie cele invocate de condamnările postume din anii 400–403 și 543–553); 2. textele cele mai numeroase, și care au avut influența cea mai durabilă în istoria creștinismului, reprezentând aşa-numita „theologia ascendens”, teologia platonică în sens larg a urcușului sufletului de la materie spre spirit, expusă spiritualismului („suprimării” hegeliene a materiei și creatului în absolut) și ezoterismului. Nu este vorba în primul rând de un set de doctrine, ci de o atitudine formală a spiritului, al cărei risc e acela de a înțelege Întruparea Logosului ca mișcare a unei mingi care, aruncate de la mare înălțime, atinge pentru o secundă podeaua doar pentru a urca cu și mai mare elan de acolo de unde a plecat; și, în fine, 3. textele risipite, dar mult mai puțin cunoscute și nevalorificate ca atare, în care se exprimă o „theologia descendens” riguros adevarată figurii autentice a Revelației creștine și constând dintr-o teologie universalistă a Întrupării, Pătimirii și Kenozei Logosului și o mistică sacramentală centrată pe misterul întreitei întrupări a Logosului în cosmos, în Scriptură și în trupul lui Iisus prelungit sacramental euharistic și eclezial. (Această teologie va fi reluată numai o singură dată, în secolul VII, într-un context hrhistologic chalcedonian de către sfântul Maxim Mărturisitorul. Teologia bizantină a uitat-o, citind dintre operele maximiene doar operele de spiritualitate individuală, nu și mările exegeze biblice și patristice din *Quæstiones ad Thalassium* și *Ambigua*.) Într-o cronică la versiunea franceză a antologiei *Geist und Feuer*, Henri Crouzel avea să aprecieze că, în ciuda abordării anistorice și neștiințifice în ce privește detaliile, intuițiile de ansamblu care guvernează reconstituirea fenomenologică (în sens goethean) de către von Balthasar